

Найцікавішою з точки зору сюжетної кульмінації є остання строфа “Подояночки” – “Підскоочи до раю, бери дівку скраю”. У цей момент дівчина підсакає, дивиться вгору, ніби спілкуючись із сонцем, бере одну дівчину з кола і ставить на своє місце. Як бачимо, тут присутній стародавній український термін “рай”, що, за розумінням наших предків, означав країну вічного сонця, де покояться душі предків, де перебувають взимку перелітні птахи – провісники весни. Алегоричний словесний ряд “підскоочи до раю”, за тлумаченням С.Килимника, означає, що “...весна мусить досягти сонячного зеніту – тепла й світла так потрібних для краси землі, для рослинності та тваринного світу”¹. Треба зазначити, що крім мотиву оживлення природи, тут присутній мотив одруження – “бери ту, що скраю” – що в тій чи іншій мірі присутній майже у кожній західноподільській гаївці.

Гаївка “Подояночка” – це алегорично-вегетативна містерія-гра, в якій закладене магічне чарування оживлення природи. Саме такими гаївками-грами, як “Подояночка” в давнину дівчата в молитовному настрої чарували оновлення землі, а разом з тим і мріяли про парування та одруження.

Гаївка “Подояночка” через втрату свого первісного значення перейшла із дорослого репертуару в дитячий і стала складовою не тільки весняної обрядовості, але й звичайних дитячих ігор та забав.

Підсумовуючи вищесказане, можна з впевненістю констатувати, що хвальна та вегетативна тематика у весняній обрядовості Західного Поділля належать до найдавнішого фольклорного пласта. Підтвердженням цього є присутність у них недостатньо зрозумілої символіки та образної системи, міфологічних персонажів, які спілкуються людською мовою. Сюжети вегетативної тематики виконували функцію магічних дій з метою швидкого росту відповідних рослин на багатий урожай. Особливий акцент у цих гаївках припадає і на рухову магію, завдяки якій відбувалася ініціація як на оновлення та розвиток, так і на вирощення доброго врожаю.

¹Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – Кн. 1... – Т. 2. – С. 218.

Статті

Лариса ВАХНІНА

ПОЛЬСЬКІ ДЖЕРЕЛА ЕТНОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ ВУАН

Larysa VAKHNINA. On Polish Sources of Ethnographic Commission of ALL-Ukrainian Academy of Sciences.

Наукові дослідження Етнографічної комісії УАН або ВУАН, яка була створена в 1920-ті рр. в системі Української академії наук і почала свою діяльність саме в Києві, потребують сьогодні нової об'єктивної оцінки в контексті історії української фольклористики та етнології, яка зосереджує свою увагу і на питаннях пов'язаних з історією та культурою національних спільнот, серед яких матеріалам, що стосуються поляків України, належить досить велика частка.

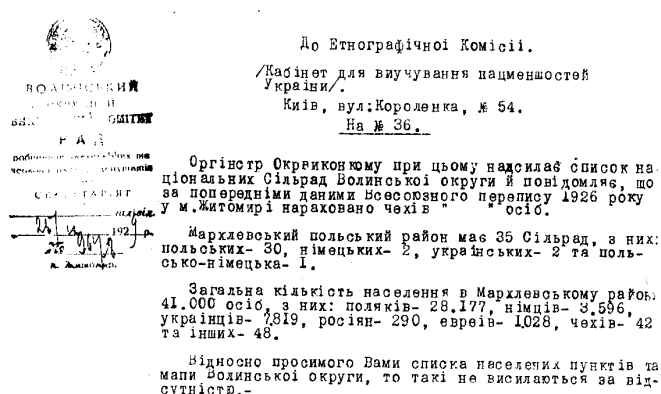
До відкриття у 1936 р. Інституту українського фольклору (з 1944 р. – Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук УРСР, а з 1991 р. – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України) одну з основних ролей у вивченні української фольклористичної та етнологічної наук відігравали різноманітні комісії, кабінети та музеї, серед яких саме діяльність Етнографічної комісії, яку очолював академік А.М.Лобода, мала найбільш систематичний характер. Одночасно в 1921 р. були засновані також Краєзнавча комісія з численними етнографічними секціями та Музей антропології та етнології ім. Ф.К.Вовка у Києві.

Кожна з цих установ проводила велику практичну й наукову роботу, наслідки якої знаходимо у численних публікаціях тих років, зокрема в періодичних виданнях – “Етнографічному віснику” (у 1925-1932 рр. вийшло друком десять номерів) та “Бюлетені Етнографічної комісії ВУАН” (16 номерів), фундаментальних “Матеріалах до етнології” (три томи, видані у 1929-1931 рр.), де публікувалися статті з фольклористики, етнології, краєзнавства, народного мистецтва, а та-

кож численні методичні матеріали, зокрема програми та інструкції для збирання народознавчих матеріалів.

Біля джерел створення Етнографічної комісії стояла ціла низка видатних вчених-славістів, таких як академіки В.М.Жирмундський, К.Квітка, брати В.М. та Ю.М.Соколови, Є.Рихлік, П.М.Попов, М.П.Гайдай. Тому цілий ряд здійснених ними програм та досліджень мали міждисциплінарний характер і стосувалися як культури українського етносу, так і її зв'язків з культурами інших народів, що проживали в Україні.

До сьогодні для представників різних наук – істориків, фольклористів та етнологів мають представляти значний інтерес зібрані в той час матеріали, частина яких зберігається зокрема і в рукописних фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України.

У 1920-30-ті рр. Україна стала полігоном для цілого ряду експериментів у галузі національної політики, важливою частиною яких були освіта та культура. Тому, звичайно, було чимало спроб створити т. з. “пролетарські цінності” аж до створення автономних районів за національними ознаками, зокрема Мархлевського – на Житомирщині (матеріали про його етнографічне обстеження зберігаються також у рукописних фонах ІМФЕ ім. М.Т.Рильського НАН України). Хоча доля цих експериментів завершилася трагічно для самого польського населення – масовими репресіями та депортаціями в 1936 р. до Казахстану.

Менш відомим є факт, що за часів недовгого існування Української Народної Республіки Центральна Рада прийняла ряд постанов, які торкалися національної політики в галузі культури та освіти національних меншин, що проживають в Україні. Було створено і відповідне міністерство, яке займалося справами національних спільнот, та відповідний відділ освіти. Так, у 1917 р. було відкрито 1265 лише польських шкіл, у яких навчалося 73053 учнів.

У 1928 р. в Україні діють більш ніж 3500 національних шкіл, 500 національних клубів, національні сільради та органи юстиції².

Відповідно у вищих навчальних закладах створюються кафедри та відділення, метою яких була підготовка кадрів для національних вищих навчальних закладів. Так, в Житомирі при Інституті народної освіти діє польський семінар, яким керує проф. Є.А.Рихлік. Паралельно було створено кафедру єврейської культури, польський науково-дослідний інститут, відповідно мовами національних спільнот виходять різноманітні видання, функціонують національні театри та клуби. Хоча безперечно все, що було пов'язано з культурою та освітою, мало в ті часи відповідне ідеологічне забарвлення, виконуючи політичне замовлення сталінського режиму, який вже на поч. 30-их рр. одночасно з організацією масового голодомору ліквідує майже всі згадані інституції та установи.

Важливе значення на той час відіграла наукова та збирацька діяльність Кабінету національних меншостей, який було створено 1929 р. при Етнографічній комісії Української академії наук. Основною метою його діяльності було комплексне дослідження етнічних груп України, збирання як серед сільського, так і серед міського населення історичних, демографічних, етнографічних та фольклорних матеріалів. Тому різноманітні фольклорні та етнографічні матеріали, що збереглися в різних архівних установах, безперечно заслуговують на увагу і потребують уважного перегляду і ретельного вивчення.

При Кабінеті національних меншостей у різних відділах збиралися матеріали фольклористич-

²Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України. – Фонд 7-6. – Од. зб. 31.

ного, етнологічного, історико-демографічного та загальнокультурного характеру, які торкалися всіх національних спільнот, які проживали в Україні. Діяльність їх очолювали відомі науковці – члени Етнографічної комісії. Так, роботою польського та чеського відділів керував проф. Є.А.Рихлік.

У рукописних фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України зберігається чимало цінних досі неопублікованих матеріалів, зібраних у 20-30-ті рр. у рамках діяльності саме польського відділу Кабінету національних меншостей. Велика частина їх торкається, зокрема, Мархлевського польського району, серед яких представлено інформацію про данні перепису 1926 р. у тодішній Волинській окрузі, до якої входила Житомирська обл. Так, з 35 сільрад Мархлевського р-ну – 30 було польських, 2 – німецьких, 2 – українських та одна змішана польсько-німецька. З 41000 осіб, які проживали на його території, поляки складали на той час 28177 осіб. Зберігається також альбом про Мархлевський порцеляновий завод ім. Ф.Кона, у якому можна знайти 8 планів і схем, 47 фотографій, 248 малюнків. У польському відділі зосереджена велика кількість матеріалів статистичного характеру, які на сьогодні залишаються цінним джерелом тогочасної демографічної науки. Це передусім списки польських селищ різних регіонів Центральної України, чи списки національних сільрад (один з них – Список національних сільрад Волинської округи по стану на 1 жовтня 1929 р. – див. вище, на 1-ій іл.). Це і унікальні фотографії, які потребують сьогодні нового бачення та аналізу. Співробітники Кабінету збирали все, що стосувалося історії, культури та побуту національних меншин. Поляки представлені в кількох альбомах газетними вирізками, картотекою польської бібліографії, листуванням. На увагу істориків заслуговує також копії 9 справ 1812-16 рр. з Кам'янець-Подільського архіву. Серед тогочасних дослідників польської спільноти в Україні не можна не згадати проф. К.Рихліка (Ніжин), проф. Гнатюка (Житомир), які вивчають українсько-польські літературні взаємини, проф. Гериновича (Кам'янець-Подільський), що займається польською культурою в Україні,

В.А.Камінського (Київ) – дослідника польської етнографії та звичаєвого права, Г.Шмідта – історії, В.Г.Кравченка і Дмитрука (Житомир) – історію Мархлевського р-ну. В рукописах зосталося (а про деякі з них залишились лише згадки) чимало неопублікованих і маловідомих матеріалів, які також потребують відповідного опрацювання, документації і, якщо можливо, видання. Це зокрема, праці професора В.Я.Гнатюка “Подільська група письменників “україно-польської школи”, проф.Гериновича “Матеріали до історії поляків на Україні”, В.А.Камінського “Студія з порівняльного вивчення звичаєвого права”, праця “З історії польської культури на Україні”.

У видавничих планах на 1931-32 р. стояло три позиції праць тільки проф. Є.А.Рихліка “Українські мотиви у польській літературі” (20 а. а.), “Поляки в Україні” (6 а. а.) та “Чехи в Україні”. Готувалися до друку “Збірник польської секції Кабінету”... (10 а. а.), монографія “Польський Мархлевський район”. Звичайно, на видавничому плані не могла не позначитись т. з. “советизація”, як, наприклад, позиція “Революція і національний рух серед національних меншин України”. Це стосувалося і т. з. “марксистських методів наукової роботи, які мали паралізувати впливи, що йдуть від буржуазної науки (польської і ін.)”. Але попри нашарування часу та ідеології, завдання, які поставили перед собою дослідники, об'єднані навколо цієї установи, мали водночас конкретний практичний характер, тобто збирання та аналіз матеріалів, які охоплювали питання історії, етнографії, фольклору, культури та лінгвістики. Планувалося також видання етнографічної карти України та серії енциклопедичного характеру “Народи УРСР”, окремий том у якій мав відображати поляків України. Не випадково 27 квітня 1930 р. ВУАН скликає широку нараду, на якій приймається рішення про перетворення Кабінету в науково-дослідну кафедру “національного меншознавства”.

Поряд з етнографічними матеріалами збирались також і фольклорні, але, на жаль, не всі з них дійшли до нас. Знаходимо, наприклад, згадку про фольклор с. Кубачівки Довжецького р-ну на Кам'яничині, матеріали з фольклору Волині тощо. У рукописних фондах ІМФЕ ім. М.Т.Рильського зберігаються записи пісен-

них творів різних національних спільнот, серед яких велика частина належить польському фольклору, яким цікавились також такі відомі українські дослідники-фольклористи, як Г.Танцюра, К.Квітка, М.П.Гайдай та ін.³ На жаль, польський фольклор серед зібраних матеріалів посідає досить незначну частку. Хоча деякі з них залишаються раритетними, як, наприклад, близько 20 текстів польських пісень різних жанрів, записаних у 20-ті рр. відомим українським фольклористом Гнатом Танцюрою в с. Зятківці на Вінниччині в основному від народної співачки Явдохи Зуїхи, які вперше опубліковані у виданні "Пісенна культура польської діаспори України"⁴.

У рукописі зберігається музикознавча праця К.Квітки про мелодії польських народних пісень. Звернення цього відомого фольклориста-музикознавця, чоловіка Лесі Українки, саме до польського фольклору, який побутував в Україні, є фактом досі маловідомим. К.Квітка працював у Кабінеті музичної етнографії при Етнографічній комісії ВУАН, але водночас співпрацював і з Кабінетом національних меншостей. Так само менш відомою залишається розвідка К.Квітки та О.Курило "З польського фольклору на Україні" 1933 р. (37 машинописних ст.), яка починається словами "Систематичне планове дослідження фольклору польської національної меншини на Україні стоїть перед науковими установами України як чергова і конечна повинність" (с. 2). Автори закидають навіть польському композиторові і фольклористу Оскарові Кольбергу в недостатній увазі до польського фольклору України, який залишився поза його записами (с. 2). Частина з них уперше після тривалого забуття побачила світ у книжці "Під одним небом. Фольклор етносів України"⁵, де поряд з науковими розвідками про фольклор тих чи інших народів подано також додатки, які можна розглядати як своєрідну хрестоматію фольклору мовами національних спільнот

України. Більшість авторів цього видання – наукові співробітники відділу мистецтва та фольклору зарубіжних країн ІМФЕ ім. М.Т.Рильського, які започаткували дослідження фольклору національних спільнот в Україні вже в сучасний період.

Цікаво, що поряд з історичними та народознавчими працями у фонді Етнографічної комісії зберігається рукопис праці без дати, написаної польською мовою (Lissa Z. O pierwiastkach programowych w muzyce Chopina – 12 a.).

Передбачалися також підготовка Етнографічного атласу народів України та серії книжок під назвою "Народи України", яка мала входити у видання "Народи СРСР", та випуски різних довідкових матеріалів статистично-демографічного характеру (більшість з них опрацьована відомим українським етнологом В.І.Наулко і опублікована в його книжках), практично всього теоретичного та практичного доробку українських науковців, доля більшості яких завершилася трагічно – репресіями та розстрілами.

Саме від ліквідації Кабінету національних меншостей діяльність Етнографічної комісії набирає вже певного ідеологічного спрямування. На поч. 1930-их рр. практично ліквідовуються всі наукові та культурно-освітні установи, пов'язані з культурою національних спільнот України. Одночасно знищується і все найкраще в національній культурі.

Звичайно, сьогодні по-різному можна оцінювати ті чи інші наукові розвідки, які дійшли до нас у рукописах, але красномовним залишається зібраний у ті роки фактичний матеріал, який вимагає не тільки нового прегляду в контексті сучасних наукових досліджень, а передусім детальної систематизації, зокрема комп'ютеризації, і, за змогою, публікації, щоб стати доступним широкому загалу.

Архівні джерела, які стосуються проблеми поляків як у Києві, так і загалом в Україні, мають бути заново відкриті не тільки для представників історичної науки, вони повинні знайти своїх дослідників і серед фольклористів, етнологів, а також мистецтвознавців, всіх тих, для кого не байдуже минуле власного народу та його культури.

³Там само.– Фонд 7-6.

⁴Пісенна культура польської діаспори України / Укл. Л.Вахніна.– К.: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 2002.– 288 с.

⁵Під одним небом. Фольклор етносів України / Упор. Л.К.Вахніна, Л.Ю.Мушкетик, В.А.Юзвенко.– К.: Головна Спеціалізована Редакція літератури мовами національних меншин, 1996.– 255 с.